

شادروان حاجی میرزا حسن فسائی (متوفی در ۱۳۱۶ هـ. ق در شیراز) مؤلف کتاب فارسنامه ناصری
(عکس از مجموعه متعلق به جناب آقای علی اصغر حکمت ، شادروان حاجی میرزا حسن
فسائی نیای مادری جناب آقای علی اصغر حکمت بوده است)

شادروان میرزا نصیر (معروف به میرزا آقا) متخلص به فرصت و ملقب به فرصت الدوله (متوفی در ۱۳۳۸ هـ. ق در شیراز) مؤلف کتاب آثار عجم

(عکس از مجموعه متعلق به جناب آقای علی اصغر حکمت که به موزه پارس - شیراز - اهداء فرموده اند - عکس فوق بشرحی که خود مرحوم فرصت الدوله در پشت آن نوشته است «در اوایل ماه شعبان ۱۳۳۷ مطابق اوایل ماه می ۱۹۱۹ در شیراز گرفته شد.»

همواره بهترین سرمشق و پشتیبان معنوی برای هر گونه تلاش و کوشش در خدمت به یادگارهای فرهنگی گذشته بوده نسبت به تهیه کتاب حاضر نیز همه گونه تشویق و ابراز لطف فرموده اند ، وظیفه خود میدانم مخصوصاً از جناب آقای حسین علاء رئیس محترم هیئت مؤسّسین - جناب آقای سید حسن تقی زاده - جناب آقای علی هیئت معاون محترم هیئت مؤسّسین - دانشمند و محقق فرزانه جناب آقای علی اصغر حکمت - استاد گرامی خود جناب آقای دکتر عیسی صدیق - تیمساران معظم سپهبد امان الله جهانبانی - سپهبد فرج الله آقا اولی رئیس محترم هیئت مدیره - سر لشکر محمد حسین فیروز - جناب آقای دکتر صادق رضا زاده شفق - جناب آقای دکتر محمود مهران - جناب آقای مهندس محسن فروغی که خواه در جلسات ماهانه انجمن آثار ملی و خواه در مواقع دیگر هر کدام بنوبه خود رهین عنایتیم داشته با نظرهای صائب تشویق آمیز و راهنمایی های بمورد و مفید موجبات انجام این خدمت مختصر را بصورتی

شمسی) اشاره بدین امر شده است که انجمن آثار ملی پس از برگزاری جشن هزاره فردوسی و انجام بنای آرامگاه حکیم در طوس (که در سال ۱۳۱۳ شمسی صورت گرفت) بتعطیل گرائید و روز ۱۲ آذرماه ۱۳۲۳ دوباره تشکیل شد و بخدمات ملی خود ادامه داد، ساختمان آرامگاههای ابوعلی سینا در همدان و شیخ سعدی در شیراز و نادرشاه در مشهد و حکیم عمر خیام و شیخ فریدالدین عطار در نیشابور و کمکهای مختلف بتعمیرات فراوان آثار تاریخی و نشر کتب مربوط به بزرگان سابق الذکر در زمره فعالیت های انجمن آثار ملی از هنگام تشکیل مجدد آن بشمار میرود .

از اعضای پیشین و در گذشته انجمن تاهنگام نگارش این سطور میتوان از شادروانان حسن مستوفی (مستوفی الممالک) حسن پیرنیا (مشیرالدوله) - عبدالحسین تیمورتاش (سردار معظم خراسانی) - محمد علی فروغی (ذکاء الملك) محمد علی فرزین - ارباب کیخسرو شاهرخ - فیروز میرزا (نصرة الدوله) - نظام الدین حکمت (مشارالدوله) حسن اسفندیاری (حاج محترم السلطنه) صادق صادق (مستشارالدوله) - علیرضا قراگزلو (بهاء الملك) - علامه فقیه محمد قزوینی - دکتر قاسم غنی - حسین سمیعی (ادیب السلطنه) - ابراهیم حکیمی (حکیم الملك) - پرفسور ارنست هرتسفلد آلمانی نام برد . بموجب مفاد اساسنامه انجمن هیئت مؤسّسین مرکب از پانزده نفر بوده وزیر فرهنگ وقت باقتضای سمت خویش یکی از اعضای هیئت مؤسّسین هستند ، مدیر کل باستانشناسی نیز به فراخور شغل خود در جلسات هیئت مؤسّسین حضور یافته در مذاکرات و اخذ تصمیمات و فعالیت های مختلف انجمن شرکت میفرمایند ، هیئت مؤسّسین در فروردین ماه هر سال از بین خودشان یک نفر را بعنوان رئیس هیئت مدیره و یک نفر دیگر را بعنوان خزانه دار انتخاب مینمایند و دو نفر مزبور با همکاری کارمندان دبیرخانه و حسابداری و متصدیان مربوط دیگر امور جاری و وظائف محوله بانجمن آثار ملی را انجام میدهند .

بہتر فراہم نموده اند صمیمانہ سپاسگزاری نمایم .
جناب آقای سنا تورجواد بوشہری (امیر ہمایون) نایب رئیس محترم شورای
مرکزی جشنہای شاہنشاهی ایران، درعین اینکہ با ابراز محبت فراوان بہمکاری و
خدمت در امور دفتر مرکزی جشنہای شاہنشاهی منصوبم داشته اند، از لحاظ فرصت
تدوین مطالب کتاب و صرف اوقات در کارہای مختلف آن مہلت ادامہ این خدمت
و موجبات مزید توفیق و سپاسگزاری کاملم را فراہم فرمودہ اند .

آقای علی سامی

پرفسور لوئی واندنبرگ بلژیکی

دانشمند جوان و علاقہ مند دوستدار ایران و آثار تاریخی آن پرفسور لوئی
واندنبرگ (Prof. L Vanden Berghe) بلژیکی در مسافرتہای متعدد خود
بایران کہ در چند سال اخیر انجام دادہ مرتبہ بخاک فارس میرفت و محلہای باستانی
فاشناختہای راسراغ میگرفت یادداشتہا و عکسہای بسیار مفیدی با اختیارم میگذازد
کہ موجبات سپاسگذاری فراوان نگارندہ شدہ در تلو صفحات کتاب و تصاویر
مختلف آن نیز اشارہ بدان رفتہ است .

همکار دانشمند عالیقدرم آقای علی سامی رئیس پیشین بنگاہ علمی تخت
جمشید و پاسارگاد و دانشیار باستان شناسی در دانشگدہ ادبیات شیراز از آغاز

تألیف کتاب حاضر تا پایان آن با اینجانب در تماس و ارتباط بوده‌اند و علاوه بر آنچه از تألیفات ممتنع ایشان بهره‌مند شده‌ام (و نام آنها در فهرست ماخذ در بیان کتاب ذکر شده است) در موارد مختلف برای تهیه بعضی اطلاعات و یادداشتها و عکسها کمکهای مفید و ذی‌قیمتی نموده‌اند که باعث کمال سپاسگزاری است و حقیقاً در تدوین کتاب حاضر عامل مشوق بس مؤثری بشمار می‌روند .

دوست دانشمند و گرامیم آقای علی اکبر بصیری رئیس پیشین کتابخانه ملی فارس اطلاعات بسیار ارزنده همراه عکسهای مفیدی از بعضی آثار تاریخی ناشناخته فارس باختیارم گذارده‌اند که با اظهار سپاسگزاری از معظّم له در محلّ مربوط بهر قسمت در تلو صفحات کتاب بدان اشاره و مورد استفاده واقع گردیده است .

نا بو فاطمه مهران

نا بو سلما مقدم

همکاران پیشین و ارجمندم سرکار خانم سلما مقدم مدیره کتابخانه موزه ایران باستان و سرکار خانم فاطمه مهران متصدی کتابهای فارسی و عربی و خطی کتابخانه مزبور با تصحیح و اصلاح و با کنویس متن فرانسه و انگلیسی توضیحات تصاویر کتاب مساعدت بس گرانبهائی معمول داشته‌اند که موجب کمال تشکر است . همکار گرامی سابقم سرکار خانم سرور تاجبخش (که اکنون در فرهنگ آبادان انجام وظیفه میکنند) قسمت اعظم مطالب کتاب را با کنویس نموده سهم

بسزائی در موفق داشتن نگارنده کتاب در انجام این خدمت دارند و مانند بسیاری خدمات مفید دیگر سپاسگزارم فرموده‌اند .

آقای جواد بابک از کارمندان لیسانسیه بسیار مطلع و علاقه مند اداره کل باستان شناسی با کمال محبت و صفا فهرستهای مآخذ و اعلام و اماکن را استخراج نموده با مراقبت در چاپ آن و کمک و همکاری صمیمانه موجب پیشرفت بهتر این خدمت شدند که البته جای کمال حقشناسی و سپاسگزاری است .

آقای مرتضی رستمی

آقای جواد بابک

آقای مرتضی رستمی عکاس زبردست اداره کل باستانشناسی بسیاری از عکسهای مندرج در کتاب را با اختیارم گذارده‌اند که تهیه تعدادی از آنها بسهولت میسر نیست - آقای منوچهر چهره نگار دبیر فرهنگ فارس و عکاس بسیار باذوق و علاقه مند با آثار تاریخی هم عکسهای زیاد و خوبی تهیه و ارسال فرموده‌اند که در برخی موارد ضمن توضیح مطالب مربوط بهر کدام اشاره شده است و عکسهای مربوط به آثار تاریخی شهر شیراز نیز غالباً در ردیف آنها بوده است ، از هر دو عنصر شریف هنرمند با قریحه که همکاری بس ذیقیمتی از این راه بعمل آورده‌اند صمیمانه سپاسگزاری نموده همواره توفیق چنین جوانان نیکو نهاد بر ارج و هنرمند را در

آقای منوچهر چهره نگار

خدمات بسیار مفید و ارزنده شان مسئلت
میدارم. عکسهای معدودی که از بعضی
استادان عکاس محترم دیگر یا شخصیت‌های
علاقه مند مختلف مورد استفاده قرار
گرفته است در محل خود یادآوری گشتند
آنچه بیرون از همه عکسهای نامبرده
باشد از مجموعه عکسهای شخصی نگارنده
بوده است.

در موارد مختلف از اطلاعات و

راهنمائیهای مفید سروران ارجمند

و همکاریهای برخی دوستان و عکسهای چندی که بعضی علاقه مندان آثار
باستانی با اختیارم گذارده‌اند بهره مند شده‌ام که در محل خود اشاره رفته است
و ذکر نام شریف کلیه ایشان در این مورد موجب بدرآزا کشیدن کلام میگردد.

گاهگاه از گزارشهای مفید و پیشینه‌های قابل استفاده که در اداره کل
باستانشناسی موجود بود بلطف و محبت مدیران کل وقت باستانشناسی و متصدیان
محترم استفاده شده است که باعث امتنان کامل بوده هر کدام را در محل خود
یادآوری نموده نسبت باین عنایت برارج مراتب سپاسگزاری خود را تقدیم داشته‌ام.
دوستان گرامی آقایان عباس آریا پور و دکتر مسعود مسعودی و حسینی
ملک نصر با کمک نسبت به رفع برخی ایرادات لغوی در مقدمه‌های کوتاه فرائسه و
انگلیسی کتاب همکاری قابل ستایشی معمول و سپاسگزارم فرموده‌اند.

چند نفر از همکاران ارجمند در دفتر شورای مرکزی جشنهای شاهنشاهی ایران
آقایان عباسعلی سلحشور و پرویز معینی و اکبر تربتیان و خانم نجمه دارابی با
همکاریهای گوناگون موجبات پیشرفت بهتر این خدمت را فراهم و بسی سپاسگزارم
ساختند.

نقشه‌های پاسارگاد و تخت جمشید بوسیله دوست دانشمند آقای علی حاکمی

مدیر موزه ایران باستان و نقشه‌های ایران و فارس به سفارش انجمن آثار ملی از طرف اداره جغرافیائی ستاد ارتش تهیه و ترسیم شده است و نهایت تشکر را از این بابت دارد.

آقای عبدالله ملکی مدیر عامل چاپخانه تابان و آقایان رضا سعید زاده و نصرالله عباسی و چند نفر دیگر از کارمندان چاپخانه مزبور در چاپ مطالب و کلیشه‌ها و سایر کارهای کتاب همه گونه توجه و دلسوزی معمول داشته‌اند که موجب کمال قدردانی است.

از مؤسسه گراوورسازی امروز کلیه آقایان کارکنان و کارگران آن مؤسسه که زحمت تهیه کلیشه‌ها و گراورهای کتاب را بعهده داشته در این باره شایستگی و مراقبت کامل بخرج داده‌اند اظهار امتنان و سپاسگزاری کامل مینماید. آقای امین‌الله راجی خدمتگزار صدیق و زحمت کش اداره کل باستانشناسی که با اجازه و لطف اداره متبوع خویش، علاوه بر وظائف محوله، امر نامه رسانی و کارهای مختلف انجمن آثار ملی را نیز عهده دار است در تمام طول مدت چاپ کتاب زحمت رسانیدن و بر گردانیدن نمونه‌های چاپ و اوراق کتاب و گراورهارا از چاپخانه و گراوورسازی بنزد اینجانب و برعکس متحمل گشته از این راه یاری بسیار مؤثر و بموردی کرده است که البته باعث تشکر فراوان میباشد.

***

نقل و اقتباس و استفاده از مطالب این کتاب موجب مزید سپاسگزاری گرد آورنده آن بوده اشاره به مأخذ مطالب را موکول به نحوه اندیشه و شخصیت استفاده کنندگان محترم مینماید.

به امید توفیق شایسته در راه خدمات فراوان به یاد کارهای پرافتخار گذشته ایران و سعادت‌مندی و آبادانی روزافزون این مرز و بوم مقدس و شکوه و خوشبختی جاودانی شاهنشاهی و مردم نیکونهاد آن.

فصل اول - از اصفهان بشیراز

قسمت اول - از ایزدخواست تا دشت مرخاب

۱- ایزدخواست

نخستین اثر تاریخی که پس از ورود بخاک فارس میتوان نام برد ویرانه‌های قلعه قدیمی ایزدخواست است که بمسافت ۱۴۱ کیلومتری اصفهان واقع میباشد - این قلعه بر فراز صخره رسوبی کرانه دره عریض کم عمقی در محاذات جلگه قرار دارد (ش-۱) و بوسیله پل کهنه از جانب جنوب با خارج راه پیدا میکند درون آن خانه های کوچک و کوچه های تنگ که میتوان گفت همان وضع دوره ساسانیان را نشان میدهد باقی است و چارطاقی عهد ساسانیان را که آتشگده و نیایشگاه قلعه بوده است در اوایل قرن نهم هجری به مسجد تبدیل نموده اند و چندسال پیش بعلت فرو ریختن سراسر کرانه دره بدنه شرقی (ش-۲) چارطاقی ویران مزبور هم فرو ریخت و یکی از زنان نیکوکار آبادی دیوار جدیدی برای محصور ساختن آنجا که مسجد کنونی این قلعه ویرانست بنا نمود چارطاقی ویران مزبور در تاریخ ۲۷ اسفندماه ۱۳۲۷ ذیل شماره ۳۷۶ در فهرست آثار ملی ایران ثبت گردیده است و اکنون هم با پوشش جدیدی که پائین تر از طاق عهد ساسانی بر آن زده اند بصورت مسجد مورد استفاده مردم است .

۲- آبادیه و ابرقو

در شهر آبادیه از لحاظ آثار تاریخی چیز قابل ذکری سراغ نمی رود ولی توابع آبادیه یعنی اقلید و ابرقو دارای آثار تاریخی کم و بیش مهمی است که اشاره بآنها در این کتاب مناسب بنظر میرسد .

اقلید

چون از آباده بجانب شیراز عزیمت نمایند پیش از رسیدن به آبادی معروف سورمق که بمسافت ۲۲ کیلومتری آباده است راهی بطرف راست یعنی بجانب مغرب منشعب میگردد و بسوی اقلید میرود و پس از طی قریب ۲۰ کیلو متر باقلید میرسند. سابقه تاریخی اقلید بیش از آباده است و در سابق شاهراه اصفهان بشیراز بجای آباده از اقلید میگذشت و این محل مرکزیت کامل داشت چنانکه شهر کنونی آباده را بنام آباده اقلید میشناختند و پس از تغییر مسیر راه طبعاً رونق آباده افزایش یافته است.

در اقلید مسجد جامع قدیمی وجود دارد که آنرا باخشت و گل ساخته اند و بهمین جهت هر چند یکبار بر اثر بارندگی و غیره ویرانیهای بدان راه یافته مجدداً تعمیر گشته است و ظاهراً اهمیت معماری و هنری ندارد بانی آن بنا بر کتیبه چوبی منبت سردر مسجد عبدالعزیز بن احمد و تاریخ آن ماه ربیع الاول سال ۸۴۹ هجری است و منبر منبتی مورخ به محرم ۱۰۰۸ هجری دارد.

همچنین در دامنه یکی از کوههای کوچک اقلید که تل قلات خوانده میشود گودالی در سنگ کنده اند که مردم آنرا دختر کبر مینامند و در کناره آن کتیبه پهلوی ساسانی در ۲۱ سطر بر لوحه‌ای بدر ازای تقریباً ۲ متر و پهنای ۸۸ سانتیمتر بر سنگ نقر نموده اند که نیازمند بررسی و تشخیص بیشتر اهل فن میباشد و اجمالاً میتوان گفت گودال مزبور از استودانها یعنی محل سپردن استخوان مردگان در عهد ساسانی بوده کتیبه هم مشتمل بر کلمات مذهبی زرتشتیان و نام شخص متوفی میباشد (۱)

ابرقو

برای رفتن بابقو باید راه آباده بشیراز را تا آبادی معروف سورمق که بشرح سابق الذکر در ۲۲ کیلومتری آباده است بپیمایند پس از آن جاده شوسه

(۱) اطلاعات مربوط به مسجد جامع اقلید و اثر تاریخی دختر کبر از گزارش شماره ۶۱۰۲ ۱۳۳۴/۴/۲۵ اداره فرهنگ آباده نقل و اقتباس شده است.

ابر قو بجانب چپ یعنی بطرف مشرق منشعب میگردد و باطی ۴۸ کیلومتر از محل انشعاب جاده بابر قو میرسند .

نام اصلی ابر قوا بر کوه است که بمناسبت موقعیت شهر قدیم بر بالای صخره های کوتاه در عهد ساسانیان آنرا بدین نام خوانده اند و در ادوار اسلامی مانند بسیاری نامهای دیگر بجای کاف حرف ق تلفظ مینمایند .

ابر قوا از نظر سازمان کشوری از بعضی جهات تابع یزد و طبعاً مربوط به استان دهم (اصفهان) بوده از بعضی جهات تابع آبادیه یعنی مربوط به فارس (استان هفتم) است چون راه سهلتر و عملی تر برای رفتن بآنجا از جاده بین آبادیه و یزد میباشد و از طرفی فرهنگ آن از توابع فرهنگ آبادیه است طبعاً مناسبتر بنظر میرسد آثار تاریخی آن که مشتمل بر ابنیه متعدد قابل توجهی هست ضمن آثار تاریخی فارس مذکور گردد .

گنبد علی

قدیمیترین و مهمترین و مستحکمترین ابنیه تاریخی ابر قو گنبد علی یا بگفته بعضی علاقمندان گنبد عالی نام دارد - بنای مزبور برج سنگی هشت ضلعی است که بر بالای تپه واقع در مشرق ابر قو و مشرف به محل شهر قدیم قرار دارد (ش-۳) وضع ساختمانی آن بسیار ساده و دقیق و دارای خطوط مشخص بوده بالای قسمت هشت ضلعی بنا کتیبه کوفی با خطوط درشت دیده میشود بالاتر از آن مقرنس کاری زیبای سنگی جلب نظر میکند و گنبد مدور ساده سنگی بر فراز برج هشت ضلعی مزبور استوار میباشد بام آنرا از آجر های نازک عهد سلجوقی فرش کرده بودند .

پهنای داخل برج ۸/۹۰ متر و کلفتی دیوار در هر جانب قریب یکمتر و نیم و بلندی کلیه بنادر حدود ۱۲ متر است - کتیبه کوفی مزبور حکایت از این مینماید که این بنا مدفن امیر عمیدالدین شمس الدوله ابی علی هزار سپ بوده بدستور فرزندش فیروزان بسال ۴۴۸ هجری ساخته شده است و در کتیبه کوتاه دیگری که بالای مدخل بنا قرار دارد اشاره باین امر میشود که بنای نامبرده جهت آرامگاه مادر فیروزان

هم بوده است (از آثار مشهور دینظر میرسد نام این بانو «نازنین کرشمه» یا چیزی نزدیک بدان بوده است) عمیدالدین شمس الدوله از خاندان شاهان دیلمی و نوه نصر بن حسن بن فیروزان دیلمی صاحب اشکور از نواحی معروف دیلم می باشد که خاندان او بعلت رقابتها و کشمکشها مجبور شده اند از شمال ایران باصفهان و نواحی مرکزی بروند و مقبره او هم به سبک ابنیه نواحی شمالی ایران احداث گشته است .

گنبد علی از استوارترین و بهترین ابنیه قرن پنجم هجری بوده در تاریخ ۹ مرداد ۱۳۱۲ ذیل شماره ۱۹۵ در فهرست آثار تاریخی ایران ثبت رسیده است .

مسجد جامع ابرقو

مسجد جامع ابرقو بصورت ویران مشتمل بر حیاط مربع مستطیلی است که چهار ایوان در چهار طرف داشته شامل دهلیزها و شبستانها و متعلقات دیگر هم بوده است قدیمی ترین قسمتهای آن شبستانی است که در میان ایوانهای جنوبی و شرقی آن قرار دارد و ظاهراً مربوط بدوره سلجوقی می باشد - در ایوان شرقی مسجد محراب گچبری بسیار عالی مورخ بسال ۷۳۸ وجود دارد و میتوان آنرا شانه از تعمیرات مفصل و فراوانی دانست که در اواخر سلطنت سلطان ابوسعید در مسجد مزبور بعمل آورده اند و شبستان بزرگی هم در امتداد ایوان بزرگ مسجد کمی پس از تعمیرات مزبور ساخته اند که در نوشته بالای محراب آن اشاره بدین مضمون شده است که حسن ابن حاجی محمد ابن احمد مشهور بفراش و ملقب بحاجی امین الدین ابرقوئی بانی ساختمان این قسمت مسجد بوده آنرا متصل به مسجد قدیم ساخته است - بطور کلی مسجد جامع ابرقو از ابنیه ای بشمار میرود که محتاج تعمیر فراوان توأم باعلاقه مندی و دلسوزی بسیار می باشد (ش-۴) این بنا در تاریخ ۹ مرداد ماه سال ۱۳۱۲ ذیل شماره ۱۹۷ در فهرست آثار ملی ایران ثبت رسیده است .

الواح مرمری چندی در مسجد جامع ابرقو موجود بود که پیش از این در ویرانه های مجاور مسجد برای پنجره بکار میرفت و یکی از آنها مورخ به ۸۱۸ می باشد و در سال ۱۳۱۶ با محراب اصلی مسجد که آنهم از مرمر است (ش-۵) بموزه ایران باستان منتقل گردید و در غرفه های پیش از عهد صفوی محفوظ نهاده شد .

مقبره حسن بن کینخسرو

بنای تاریخی مهم دیگر در ابرقو مقبره حسن بن کینخسرو و دخترش بی بی عایشه ملکه خاتون است که بنام مقبره طاووس خوانده میشود و نباید با مقبره طاووس الحرمین مذکور در کتاب حمدالله مستوفی اشتباه شود - بنای مزبور عبارت از ساختمان خشتی مربعی است که هر ضلع آن از بیرون قریب سیزده متر بوده پهنای درون آن مختصری کمتر از ده متر میشود و بسبب عمول دوران مغول بالای دیوارهای خشتی طاق بندی آجری زده گنبدی از آجر نیز بر فراز آن استوار نموده اند و بهمین جهت هم فروریخته است (ش-۶) ارتفاع تمام بنا تانوك گنبد بالغ بر ۲۵ متر و پوشش بیرون گنبد تماماً از کاشی فیروزه فام یک دست و داخل آن مزین به گچبریها و نقاشیها و گل و بوته و کتیبه های کوفی و ثلث میباشد - کتیبه حاوی اطلاعات تاریخی آن بخط ثلث بر لوحه بزرگی بالای محراب قرار دارد که آسیب فراوان دیده است و ضمن عبارات حاوی ثنای پروردگار و القاب مربوط به صاحب قبر و اسلاف او که متداول عهد مغول بوده است از آن چنین بر می آید که حسن بن کینخسرو بن منصور بن ابی بکر محمد در شب شنبه پنجم جمادی الثانی سال ۷۱۸ بسن ۹۳ سالگی وفات یافته زندگی خود را با انجام طاعات و خیرات و مبرات گذرانده و دخترش در شب پنجشنبه ۱۷ ذی القعدة ۷۰۷ هجری در گذشته بود و بنای مورد ذکر قبر این دو نفر است - بنای مزبور در تاریخ ۹ مرداد ۱۳۱۲ ذیل شماره ۱۹۶ در فهرست آثار ملی ایران ثبت رسیده است و در مجاورت آنها آثار چند ساختمان قدیمی هست و در وسط آنها بنای کوچکی دیده میشود که تصور میرود در محل مقبره قدیم و اصلی طاووس الحرمین (مذکور در کتاب تزهة القلوب حمدالله مستوفی) ساخته شده باشد .

مزار پیر حمزه سبزپوش

علاوه بر بنای تاریخی مهم گنبد علی آثار دیگری هم از دوران سلجوقی یعنی قرون پنجم و ششم هجری در ابرقو بوده که کم و بیش بقایائی از آنها باقی و مشهود است از جمله بنای كوچك بنام مزار پیر حمزه سبزپوش را میتوان شمرد که محراب گچبری بسیار زیبا و قابل توجهی دارد (ش-۷) و با محرابهای گنبد علویان

(همدان) و مدرسه حیدریّه (قزوین) و مسجد جامع ورامین هم طراز و قابل قیاس است و مشتمل بر گل و بوته های اسلیمی و ریزه کاریهای بسیار عالی گچبری و کتیبه های کوفی و نسخ شیوای گچبری میباشد و بر روی دو گل گچبری بر طرفین محراب بخط نسخ نام سازنده و تاریخ آن چنین خوانده میشود :

برجانب راست . (عمل محمد بن ابی الفرج العراقی غفر الله له) برجانب چپ.

(فی رمضان . . . . . و خمس مائة) این محراب تاریخی در تاریخ ۳۱ تیر ماه ۱۳۱۳ ذیل شماره ۲۰۵ در فهرست آثار ملی ایران ثبت رسیده است .

بقایای آثار تاریخی مختلف دیگر

غیر از ابنیه فوق بقایای ابنیه دیگری در ابرقوهست که چیز مهمی از آنها نمانده و نشانه روزگار آبادانی و مرکزیت تجارت و رونق ابرقو در قرون پنجم و ششم هجری و دوران مغول محسوب میگردد. آثار مزبور یکی گنبد سیدون و دیگری گنبد سیدون گل سرخی و سومی دروازه ای است که از مسجد نظامیه باقی میباشد. دو بنای اول مربوط بقرن ششم هجری بوده دروازه نظامیه خصوصاً مناره های آن از آثار قرن هشتم هجری بنظر می رسد - در مجاورت مقبره حسن بن کیخسرو هم آثار ابنیه ویرانی هست که ابنیه مذهبی از قبیل مدرسه و مسجد بوده اثر قابل توجهی از آنها بر جا نمانده است .

۴- ده بید و بوانات

پس از گذشتن ۶۴ کیلومتر از سورمق یعنی ۸۶ کیلومتر از آبادیه بمنزلگاه معتبرده بید میرسند - در ده بیدهم مانند شهر آبادیه اثر تاریخی قابل ذکری سراغ نمی رود لکن باز هم نظیر آبادیه بر جوانب جنوب غربی و مشرق آن آثار تاریخی موجود است که ذکر آن در این کتاب مناسبت پیدا میکند .

بقعه شهداء یا بقعه سلطان ابراهیم

بمسافت قریب چهارده کیلومتری جنوب غربی ده بید بیرون از شاهراه یعنی در قسمتهای دوردست سمت راست جاده فعلی که بشرح مذکور در باره اقلید

راه قدیم اصفهان بشیراز از آنحدود میگذشته است بنای تاریخی زیبائی بنام بقعه شهداء یا بقعه سلطان ابراهیم وجود دارد که از سنگهای سفید ساخته شده مزین به کاشیکاریهای معرق و مقرنسهای عالی بوده است .

بنای مزبور مشتمل بر صحن چهارگوشی است که طول هر ضلع آن ۲۰/۷ متر بوده دارای چهار ایوان در چهار جانب صحن و طاقنماهای کوچکتر در جوانب ایوانها است و در سمت قبله ایوانی بزرگتر ساخته‌اند و طرفین آن بر اثر بزرگی ایوان با ایجاد طاقنماهای کوچک‌تر دراخته‌اند و عقب ایوان مزبور شبستان چهارگوشی که هر ضلع آن کمی از چهارمتر و نیم بیشتر است قرار دارد .

ترئینات کاشیکاری این بقعه دور افتاده مخصوصاً مقرنسهای بالای مدخل شبستان در انتهای ایوان بزرگ و همچنین حاشیه معرق در ارتفاع سه متری دیوار شبستان مشتمل بر قسمتهائی از سوره فتح از بهترین نمونه های این صنعت ظریف است - نام بانی و سال تاریخ آن معلوم و مذکور نیست (۱) و از وضع کاشیکاریها و همچنین معماری بنا چنین بر میآید که از آثار شاهان آق‌قویونلو یا از بناهای دوران سلطنت زادگان امیر تیمور در فارس و مربوط به قرن نهم هجری باشد که در دوره صفویه و پس از آن مورد بیمهری روزگار واقع گشته پس از تغییر مسیر جاده اصلی هم اساساً بصورت بنائی متروک و دور افتاده درآمده است و آثار هنری و وضع معماری آن ارزش تعمیر و مراقبت لازم دارد .

در حول و حوش این بنا و نواحی دیگر مجاور ده‌بید تپه‌های متعدد و آثار مختلف روی خاک مشهود است که حکایت از آبادی و رونق بیشتر آنحدود در ادوار گذشته مینماید از جمله در سه کیلومتری بقعه شهداء چند تپه قدیمی است که بنام قصر یعقوب خوانده میشود و جا دارد تجسسات علمی و کاوشهای تحقیقی در کلیه این نواحی بعمل آید .

(۱) - اطلاعات مربوط به بقعه شهداء از گزارش شماره ۷۸-۲۴/۷/۱۳۲۹ - آقای فریدون

توللی بازرس فنی باستان شناسی در فارس نقل گردیده است .

سوریان (بوانات)

بوانات نام بلوکی است که در جانب شرقی ده بید واقع می باشد و بمسافت قریب چهار فرسنگی مشرق ده بید آبادی معتبر سوریان قرار دارد که مرکز بخش بوانات است .

مسجد جامع سوریان

مسجد فوق بنای کوچکی از قرن ششم هجری است و در تاریخ ۲۱ اسفند ماه ۱۳۱۵ ذیل شماره ۲۸۲ در فهرست آثار تاریخی ایران ثبت گردیده است و اهمیت هنری زیادی ندارد اثر مهمتر این مسجد منبر منبت بزرگی بوده که بفرمان خواجه مظفر الملک از محل ماترک خواجه سعد بن محمد در سال ۷۷۱ هجری ساخته بودند که قسمتهائی از آن ناپدید شده بود و برای حفظ منبر در سال ۱۳۱۴ آنرا بموزه ایران باستان منتقل و تعمیر نمودند. (ش-۸)

بقعه امامزاده حمزه

بنای تاریخی دیگر بوانات بقعه ای بنام امامزاده حمزه مورخ به ۹۵۳ هجری است که در قریه باز در جنوب شرقی سوریان واقع می باشد و در تاریخ ۱۲ اسفند ماه ۱۳۱۵ ذیل شماره ۲۶۶ در فهرست آثار تاریخی ایران ثبت رسیده است .

قسمت دوم = دشت مرغاب

۱- آرامگاه کورش کبیر

مسافری که جاده طولانی اصفهان بشیرازرا طی میکند پس از گذشتن از ده بید و چندین تنگه و گردنه و منزلگاه دیگر به آبادی قادر آباد میرسد قریب ده کیلومتر که از قادر آباد بگذرند پیش از آنکه به تنگه معروف سعادت آباد برسند در جانب راست جاده جلگه نمودار میگردد که بنام دشت مرغاب خوانده میشود - آرامگاه کورش کبیر که از سنک سفید بنیاد گشته و نام محلی آن قبر مادر سلیمان است بعد از این دشت قرار دارد و در مجاورت دهکده آبادی بنام

مادر سلیمان بمسافت سه کیلو متری جاده واقع بوده مخصوصاً در ساعات پیش از ظهر که بدنه شرقی آرامگاه از تابش آفتاب روشن میگردد از سمت جاده بخوبی هویدا است. پاسگاه ژاندار مری کنار جاده در محل انشعاب خیابان مشجر با صفائی قرار دارد که از آنجا بطرف آبادی مادر سلیمان و آثار تاریخی پاسارگاد میروند و ابتدا از قریه معمور کرد شول میگذرند سپس رود خانه پلوار را قطع نموده بدهکده مادر سلیمان میرسند و آرامگاه کورش کبیر بنام محلی قبر مادر سلیمان بیرون آبادی مزبور بر جانب جنوب غربی در وسط کشتزارها واقع گشته قبور اسلامی اطراف آنرا احاطه نموده است.

نقشه عمومی محوطه پاسارگاد که محل آرامگاه و هر یک از کاخها و آثار باقیه را در این جایگاه تاریخی نشان میدهد در ضمن تصاویر آخر کتاب (ش ۹) ارائه گردیده است.

بنای آرامگاه مشتمل بر اطاق چهار گوش است که بر فراز سکوی شش طبقه متناسبی قرار دارد (ش ۱۰ و ۱۱) کلیه این بنا از سنگهای سفید بزرگ ساخته شده مجموع ارتفاع آن بالغ بر ۱۱ متر میشود که تقریباً نیمی از آن بلندی طبقات شش گانه سکو بوده باقی آن بلندی اطاق و آرامگاه و پوششهای آنها است. محوطه درونی اطاق مزبور بدرازای ۳۵ متر و پهنا و بلندی ۲۱ متر میباشد و بر دیوار جنوبی آن محراب و آیات کلام الله مجید حجاری گردیده است و بدینوسیله آرامگاه شهریار سترک ایران را بصورت زیارتگاه اسلامی هم در آورده اند.

از زیر سقف اطاق تا سطح بالای بام آرامگاه در حدود سه متر فاصله دارد و در دل این فاصله محل دو قبر تعبیه گردیده است که یکی را خوابگاه ابدی کورش کبیر و دیگری را مدفن همسرا و «کاسان دان» مادر کمبوجیه دانسته اند (ش ۱۲) اندازه های یکی از دو قبر دو متر در یک متر و دیگری ۱٫۹۵ در ۰٫۹۵ متر است که بوسیله دهلیز باریکی بدرازای یک متر و پهنا ۳۵ سانتیمتر بیکدیگر مربوط میشود و ارتفاع قبرها و دهلیز یکسان بتوده بالغ بر ۸۷ سانتیمتر

میباشد (ش-۱۳)

این دو قبر با وجود اینکه در محل مر موزی بین سقف زیری اطاق و بام آرامگاه قرار داده شده بود در ادوار بعدی مورد دستبرد قرار گرفته بوسیله حفرة كه نزدیک گوشه شمالی شرقی بام ایجاد کرده بودند سنگ بام را شکسته بدرون آن راه یافته اند و بطمع نفائس آن بقایای اجساد و استخوانها را هم از میان برده اند و بتدریج از خاک و غبار پر شده بود و در تابستان ۱۳۳۷ ضمن مرمت آرامگاه شکستگی سنگ بام هویدا و وسیله راه یافتن به قبور انباشته از خاک گردید و مجدداً پس از قرون متمادی درون آنها از خاک تهی گشت و به صورت پاکیزه درآمد. (۱)

در دوران اتابکان فارس یعنی قرن هفتم هجری دشت مرغاب آبادی بیشتری یافته محوطه آرامگاه کورش را تبدیل به مسجدی کرده بودند و نوشته ها و سال تاریخ مربوط باین موضوع (رمضان ۶۱۲ هجری) و نام اتابک سعد بن زنگی در گوشه و کنار محوطه مزبور بر روی سنگها موجود است و بر آستانه سنگی جانب غربی محاذی مدخل آرامگاه هم نوشته مفصلی با ذکر سال تاریخ ۶۲۰ (یا ۶۲۱) در این باره دیده میشود.

۴- بنای اسلامی نزدیک آرامگاه کورش.

بمسافت کمی در شمال آرامگاه کورش آثار بنای عهد اسلامی هویدا است که از طرف اداره کل باستانشناسی در سالهای ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹ خاکبرداری شد و قطعات نوشته بدست آمد که میرساند در عهد شاه شجاع (۷۷۰ - ۷۷۶ هـ) از سنگهای کاخها و ابنیه دوران کورش کبیر آنها را ساخته اند. وضع ساختمانی آن نقشه بنای چهار ایوانی را با اطاقها و ستونها و راهرو سراسری جلو اطاقها مینماید و چنین بر می آید که کاروانسرائی در کنار شاهراه جهت مسافرین و در عین حال خانقاه و عبادتگاهی جهت معتکفین و نیازمندان در جوار بنای متبرک آرامگاه

(۱) استخراج از گزارش شماره ۱۷۳ - ۳۷۵ در اداره باستان شناسی فارس و بنگاه

بوده است. (۱)

59561

۳- کاخ بار کورش

بمسافت ۶۰۰ متری شمال شرقی آرامگاه بقایای کاخ معظمی وجود دارد که يك ستون آن برجای مانده است (ش-۱۴) وسعت این کاخ مجموعاً ۲۶۲۰ متر مربع بوده و طول آن تقریباً شرقی غربی ۵۶ متر و پهنای آن تقریباً شمالی جنوبی ۴۴ متر و مشتمل بر تالار بزرگ ۸ ستونی در وسط و چهار ایوان در چهار سمت و اطاقهایی در دو گوشه بوده است - ستونها و آستانه‌ها و ازاره‌ها و جرزهای دو جانب ایوانها و کف کاخ از سنگ سفید بوده بایه ستونها و سرستونها و کف آستانه‌ها و سکوها و زینت کف ایوانها از سنگ سیاه بوده است و اساساً بکار بردن سنگهای سفید و سیاه در کاخهای پاسارگاد یکی از امتیازات مخصوص این ابنیه است - ارتفاع ستون موجود مجموعاً ۱۳/۴۴ متر بوده بر بالای جرزهای سنگ سفید که در انتهای ایوانهای کاخ قرار دارد (ش-۱۵) بخط میخی به زبانهای پارسی و بابلی و عیلامی جمله «من (هستم) کورش شهریار هخامنشی» منقور است - قسمت مهم فرش سنگی سفید تالار مرکزی و ایوان جنوبی این کاخ را برای احداث بنای اسلامی سابق الذکر از بین برده‌اند - بر سنگهای سیاه در گاههای تالار کاخ مزبور نقوش برجسته وجود داشته قطعات و نمونه‌های عالی آن در کاوشهای ۱۳۲۹ بدست آمده است - ایوان شمال شرقی این کاخ دارای ۴۸ ستون در دوردیف و ایوان جنوب غربی دارای ۲۸ ستون در دوردیف بوده هر يك از ایوانهای شمال غربی و جنوب شرقی هم ۱۶ ستون در دوردیف داشته است - ارتفاع تالار مرکزی کاخ در حدود ۱۶ متر و ارتفاع ایوانها مجموعاً در حدود ۶ متر میرسیده است .

(۱) علاوه بر قطعات کتیبه سنگی که اشاره شد ضمن فصلی از کتاب «مختصر مفید» تألیف محمد مفید مستوفی یزدی مربوط بقرن یازدهم که در فرهنگ ایران زمین (دفتر ۲ و ۳ جلد ۶ - تابستان و پائیز ۱۳۳۷) نقل گردیده است در صفحه ۱۷۵ نشریه مزبور زیر عنوان مشهد مادر سلیمان نوشته مؤلف نامرده چس آورده شده است . «مشهد مادر سلیمان . حقیر خود ملاحظه آن کرده و پادشاه مطاع شاه شجاع مطهری در حوالی مشهد کار و اسرانی ساخته که تمامی ارکان و دیوارها از سنگ مرمر تراشیده است .»

۴- کاخ دارای نقش انسان بالدار

بمسافت مختصری در جانب شرقی کاخ بار کورش آثار بنای دیگری برجا مانده است که نقش انسان بالدار بر سنگ سفید مهمترین نشانه و اثر موجود آن بشمار میرود (ش-۱۶) این بنامشتمل بر تالار بزرگ ۸ ستونی بوده بر هر يك از جواب شمال و شرق و غرب آن در گاهی قرار داشته است و آثار ایوان و ابنیه دیگری بیرون تالار دیده میشود - نقش برجسته انسان بالدار بر سنگ سفید در در گاهی شمالی واقع شده دواب روبالا و دواب رو به پائین حجاری کرده اند دستهای انسان بحالت دعا و باسماں بلند است و لباس بلندی مانند لباس عیلامیان که تا قوزک پا میرسد در بر دارد و تاجی مرکب از سه گل بلند همچون تاجهای مصر بر روی نقش دوشاخ (شبه شاخ قوچ) بر سر او دیده میشود - آنچه از کتب برمیآید بالای این نقش نام کورش (مانند بالای جرزهای کاخ بار) منقور بوده ولی از هفتاد و اندسال پیش نشانی از آن نمانده است .

قرائن امر میرساند که این کاخ عبادتگاه پاسارگاد و قدیمترین بنای این محل بوده نقش برجسته فوق نیز قدیمترین نقش دوران هخامنشی است .

۵- کاخ اختصاصی کورش

بمسافت کمی بیش از ربع کیلو متری شمال غربی کاخ بار کورش آثار کاخ بزرگ دیگری دیده میشود که وسیعترین کاخهای پاسارگاد بشمار میرود و مجموع وسعت آن ۳۴۲۷ متر مربع (۷۷/۵ × ۴۴) بوده تالاری در وسط و ایوانهای طولانی در جوانب شمال غربی و جنوب شرقی داشته است . تالار مرکزی دارای ۵ ردیف در ۶ ردیف جمعاً سی ستون از سنگ سفید بوده ته ستونهای چهار گوش زیبای آن با کف سازی عالی تالار نمونه گویای سلیقه و استادی فراوان بنیاد گزاران کاخ بشمار میرود (ش-۱۷) در هر يك از دو انتهای تالار يك ردیف پایه بمحازات ستونها ساخته بودند و میرساند طاقنماها و شاه نشین هائی در دو جانب تالار وجود داشته است - ایوان جنوب شرقی دارای چهل ستون در دو ردیف و ایوان شمال غربی دارای ۲۴